

УДК 159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.14>**I. М. Руденко**кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників
Черкаської обласної ради»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлено питання оцінювання навчальної діяльності школярів; показано, що оцінка відіграє як позитивну, так і негативну роль у процесі навчання дитини. Позитивний бік оцінки: дорослим видно труднощі під час вивчення дитиною шкільних предметів; позитивна оцінка слугує стимулом для подальшого вивчення матеріалу; отримання хорошої оцінки задовольняє потребу в похвалі та любові з боку батьків і вчителів. Негативний бік: в оцінках зосереджена влада дорослих; оцінки стали отожднювати з особистістю дитини; оцінка стала головним засобом спілкування між школою та сім'єю; оцінка – валютна купюра; оцінка – спосіб суперництва між дітьми. Підкреслено, що бажання учня отримати позитивну оцінку (і уникнути негативної) поступово стає найсильнішою мотивацією серед інших мотивацій. Оцінка починає домінувати над власними навчальними інтересами учня. Дитина вчиться не відповідати самій собі, своїй внутрішній суті, а відповідати поглядам підручника, учителів. Описано експеримент, у якому чиказькі дослідники довели, що на оцінювання впливає сприйняття учителем самої дитини. Оціночна діяльність учителя часто має імперативний характер, знижує можливість розвитку ініціативи, креативності і самостійності школярів у навчальній діяльності.

Автором проаналізовано психологічні причини «хороших» та «поганих» шкільних оцінок: вроджені здібності учня; ефект «слухняної поведінки»; пропущення дитиною певного об'єму навчального матеріалу, подальший – зрозуміти важко; психотравматичні сімейні обставини; «комплекс відмінника»; специфічні порушення в дитини (дизграфія, дизлексія). Підкреслено, що мовні порушення в дітей молодшого шкільного віку трапляються часто, одне з них – порушення письмової мови, дизграфія. Такі учні роблять багато помилок у письмових роботах, їм потрібні постійні заняття з логопедом. Оцінка таким дітям може бути знижена лише за помилку через незнання правил. Також у статті проаналізовано психотравматичні наслідки оцінювання учнів: порівняння з іншими дітьми; вимоги й очікування дорослих суперечать можливостям, здібностям дитини; покарання за оцінку тощо.

Ключові слова: шкільна оцінка, розвиток, учень, ідол, навчальні інтереси, потреба в похвалі, покарання.

Постановка проблеми. Сьогодні актуальним постає питання: як має оцінюватися навчальна діяльність, якою має бути шкільна оцінка, і взагалі, чи має місце оцінка в системі освіти? Фіксування навчальних досягнень учнів – складний процес, який охоплює: урахування кількості та якості засвоєних знань; здатності застосовувати ці знання на практиці; активність учня під час здобуття цих знань; прагнення до пізнання; навчальну мотивацію. Один зі способів фіксування навчальних досягнень учнів – педагогічна оцінка.

Питання оцінки знань школярів висвітлювалося у працях таких психологів і педагогів: Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, Л. Божович, М. Богуславського, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, Г. Цукерман та інших. І. Умняшова зазначає, що шкільна оцінка не лише фіксує рівень засвоєння учнем шкільної програми, але й визначає емоційне благополуччя дитини у школі, впливає на стосунки з батьками, учителями, однокласниками та на ставлення до самої себе.

Мета статті – розкрити особливості впливу шкільної оцінки на розвиток особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. Оцінка як результат процесу оцінювання сприймається науковцями неоднозначно. Сімейний терапевт О. Уголева розглядає позитивні та негативні боки оцінок. Позитивні боки: за оцінкою видно, що вдалося учневі, а що не вдалося; позитивна оцінка слугує стимулом для подальшого вивчення матеріалу; отримання хорошої оцінки є отриманням похвали від дорослих і відчуття задоволення. Негативні боки: в оцінках зосереджена влада дорослих; оцінки стали отожднювати з особистістю дитини (хорошим учнем вважається той, хто отримує хороші оцінки); оцінка стала головним засобом спілкування між школою та сім'єю (для дитини погана оцінка – це неприємності в сім'ї); оцінка – валютна купюра (дітям не потрібні оцінки як показники їхніх знань, а потрібні як валюта, на яку можна отримати більше свободи, доброзичливе ставлення рідних, якісь пільги, подарунок тощо. Дитина хоче отримати високу оцінку будь-якою ціною, незалежно від того, заслуговує своїми знаннями на неї чи ні); оцінка – спосіб суперництва між дітьми (суперництво між дітьми в оцінках

розвиває почуття заздрощів, злості, гніву, у класі руйнується товариська атмосфера).

Ш. Амонашвілі, В. Давидов наголошують на тому, що шкільна оцінка не відображає всієї глибини процесу набуття знань і не враховує індивідуальних особливостей процесу засвоєння, оцінка не завжди є стимулом до самопізнання, навіть може зменшувати пізнавальну активність учнів. Під впливом традиційного оцінювання не всі діти, які мають високий інтелектуальний потенціал, реалізують його в навчальній діяльності. В. Сухомлинський писав: «З перших днів шкільного життя перед дитиною з'являється ідол – оцінка. Для однієї дитини він добрий, поблажливий, для іншої – жорстокий, безжальний. Чому це так, чому він одного учня підтримує, а іншого тиранить – дітям незрозуміло. Не може семирічна дитина зрозуміти залежність оцінки від її особистих зусиль – для неї це незбагненно. Дитина намагається задовольнити або обдурити ідола і поступово звикає вчитися не для радості пізнання, а для оцінки». Л. Виготський уважав, що оцінка починає домінувати над власними навчальними інтересами учня, він починає вчитися заради того, щоб уникнути «поганої» оцінки й отримати «хорошу». Також думку Л. Виготського підтримує засновник Інституту неформальної освіти Д. Зицер, який підкреслює, що бажання отримати позитивну оцінку (і уникнути негативної) поступово стає найсильнішою мотивацією серед інших мотивацій. Д. Зицер наводить приклад: хлопчику за обідом хочеться випити компот, але він знає, що позитивну оцінку («хороший хлопчик») він отримає лише тоді, коли з'їсть суп. У межах набутого умовного рефлексу хлопчик їсть суп і отримує підкріплення у вигляді похвали (оцінки). Що буде наслідком таких ситуацій? Невміння дитини визначити, що вона хоче, відчуження від власних потреб і бажань, від самої себе. Оцінка призводить до того, як зазначає Д. Зицер, що дитина вчиться не відповідати самій собі, своїй внутрішній суті, а відповідати поглядам підручника, учителів.

Чиказькі дослідники експериментально довели, що на оцінювання дитини впливає сприйняття учителем самої дитини. Експеримент полягав у тому, що шкільним учителям повідомили про те, що в їхні класи буде здійснюватися відбір лише обдарованих дітей. Однак ні діти, ні їхні батьки нічого не повинні знати про експеримент, мета якого в тому, щоби подивитися, як будуть поводитися обдаровані діти, якщо не знатимуть про свої здібності. Учителі у своїх звітах написали, що діти встигають винятково добре. Крім того, усі педагоги зізналися, що працювати із цими дітьми – саме задоволення, що вони хотіли б працювати з ними постійно. У цьому експерименті був таємний додаток. Учителі не знали, що перевагу віддавали аж ніяк не обдарованим, а звичайним дітям,

відбір у класи здійснювався довільно. Кандидат психологічних наук А. Поварніцина зазначає, що оціночна діяльність учителя часто має імперативний характер, зменшує можливість розвитку ініціативи, креативності і самостійності школярів у навчальній діяльності. У молодшого школяра спостерігається залежність сприйняття себе як «хорошого», «розумного», «того, кого поважають однокласники» від оцінювання результатів його навчальної діяльності.

Психологи поставили таке запитання учням різного віку, учителям і батькам: «Вважаєте ви необхідним змінити наявну у школі систему оцінювання?». Найбільше готові до змін педагоги (приблизно 90% опитаних), а менше всього хотіли змін батьки. Причини в батьків можуть бути різні. Для деяких батьків шкільна оцінка – це зручний інструмент керування, маніпулювання дитиною: отримав хорошу оцінку – отримуй винагороду, отримав погану – не отримаєш моєї любові, уваги, грошей, комп'ютера тощо.

Сімейний психотерапевт А. Арбітайло підкреслює, що ставлення до шкільної успішності в батьків і вчителів стереотипне – як дитина вчиться, так надалі і влаштується в житті. Однак практика показує, що відмінне навчання у школі часто не гарантує подальшої «успішності» у житті (високого соціального статусу, високої заробітної плати тощо), а люди, які мали низькі оцінки, досягли в житті того, чого хотіли. Психологи наголошують на тому, що за хорошим та поганим навчанням можуть стояти різні причини:

1) дитина обдарована від природи хорошими математичними здібностями, а диктанти писати їй не вдається, або дитина обдарована в музичній сфері і математику їй важко зрозуміти. Як оцінювати такі здібності дітей? Філософи говорять, що кожна людина має свою місію на землі, вона має реалізувати свій внутрішній унікальний потенціал, закладений у неї природою. Отже, хтось народжується, щоби бути вчителем, хтось співаком, хтось кухарем, хтось спортсменом. Відомий філософський вислів: «Якщо рибу оцінювати по тому, як вона повзає по дереву, то вона все життя буде вважати себе дурною, тому що її призначення – плавати у воді». Отже, постає питання про те, чи потрібно батькам, учителям вимагати від дитини – майбутнього співака визначних знань із математики? Є над чим замислитися;

2) дитина вчиться добре, учителі вимагають від неї «слухняної» поведінки, однак індивідуальні особливості характеру дитини та її темперамент не дають довго всидіти на місці, не крутитися, мовчати, не зачіпати однокласників під час уроку. Тоді вчителі можуть карати такого учня «поганою» оцінкою, а дитина припиняє навчання на знак протесту;

3) дитина вчиться посередньо, однак «слухняна» у поведінці, позитивна у спілкуванні з учи-

телем, тому «хороші» оцінки вона отримує за те, що «дуже мила у спілкуванні та слухняна в поведінці»;

4) дитина вчиться добре, раптом захворіла, пропустила певний об'єм навчального матеріалу, подальший їй зрозуміти важко, тому на уроці не цікаво, дитина починає порушувати дисципліну, спілкуватися з однокласниками;

5) дитина переживає психотравматичні для неї сімейні обставини (розлучення батьків, народження ще однієї дитини в сім'ї, батьки виїхали на заробітки, алкоголізм, переселення в інше місто, сексуальне насилля в сім'ї та інше), унаслідок яких у неї знижується інтерес до пізнання, концентрація уваги та вольові зусилля йдуть на переживання внутрішнього болю, а не на навчання;

6) високі оцінки стають для дитини єдиним способом бути поміченою та визнаною в сім'ї, привернути до себе батьківську увагу. У психології це називається «комплекс відмінника». «Комплекс відмінника» на все життя закріплює в дитини настанову: будь кращим – лише тоді тебе будуть любити, хвалити, цінувати, поважати. Така настанова викликає внутрішню напругу, тривогу, страхи, депресію, невротичні розлади, безсоння, людина гостро переживає невдачі, критику, відсутність похвали з боку значущих людей. Так, працівник фірми з «комплексом відмінника» буде впевнений, що він погано працює, якщо начальник не буде постійно підбадьорювати та хвалити його. Немає похвали інших – значить, немає успіху, самі себе люди з «комплексом відмінника» хвалити не вміють. Попередити появу «комплексу відмінника» допоможе безумовна любов до дитини, просто за те, що вона є, а не за щось;

7) ситуація хронічного неуспіху у школі може бути пов'язана зі специфічними порушеннями в дитини (дизграфія, дизлексія). Наприклад, мовні порушення в дітей трапляються часто, одне з них – порушення письмової мови, дизграфія. Такі учні роблять багато помилок у письмових роботах, їм потрібні постійні і довготривалі заняття з логопедом. Оцінка таким дітям може бути знижена лише за помилку через незнання правил, наявність мовних помилок не повинна впливати на оцінювання, зважаючи на вплив хвороби.

На думку психологів А. Арбітайло, Г. Пономаренко, Д. Селіванової, К. Уголевої, деяким наслідкам в оцінюванні дітей можна запобігти так:

1) якщо дитина погано вчиться, то вчителі та батьки постійно порівнюють її з тими школярами, які вчаться краще. У дитини внаслідок цього знижується самооцінка, підсилюється ворожість, заздрість до «кращих» учнів, вона може сприймати себе у школі, а потім і в житті як «вічна невдаха». Тому дитину можна порівнювати лише з нею самою, з її власними результатами, досягненнями вчора і сьогодні, тиждень тому і зараз;

2) важливо обмірковувати, наскільки вимоги й очікування дорослих співвідносяться з можливостями, здібностями дитини. Не потрібно орієнтувати дитину на постійні успіхи у школі за всіма предметами. Краще допомогти виокремити ті предмети, вивчення яких допоможе розвитку закладених природою здібностей дитини, отже, дасть можливість реалізувати себе в соціумі, розкрити її внутрішній потенціал. Може бути, що дитина не надає значення своїм шкільним успіхам, однак глибоко переживає невдачі у спорті, у певній сфері мистецтва. Тому важливо допомогти розкритися дитині в улюблених заняттях, навчити саме в них ставити цілі, досягати успіху. Наприклад, Білл Гейтс був відрхований із Гарварда за неуспішність та прогули, тому що адвокатура його цікавила значно менше, ніж мікросхеми та техніка;

3) дитина погано вчиться, тому що дорослі байдуже до цього ставляться: батькам не до навчання дитини, у них свої труднощі, а вчителі давно махнули рукою на дитину. Дитина відчуває свою нікчемність, непотрібність, невпевненість у собі, має занижену самооцінку. У цій ситуації важливо звертати увагу навіть на незначні успіхи дитини в навчанні. Батькам треба брати більшу участь у житті дитини. Також варто запропонувати дитині записатися на якийсь цікавий для неї гурток, завдяки заняттям у якому її самооцінка та впевненість у собі зростуть, що компенсує відчуття «невдахи» у школі;

4) коли дитина прийшла зі школи і батьки питають: «Які в тебе сьогодні оцінки?», «Що ти отримала?». Такими запитаннями батьки привчають дітей цінувати не знання, не позитивні емоції, пов'язані із процесом пізнання, а оцінку, поставлену в щоденник або зошит. Оцінку батьки роблять найвищою цінністю. Важливіше в дитини запитати: «Чи був сьогоднішній день у школі приємним, цікавим?». Потрібно цікавитися самим процесом навчання – що вивчали на математиці, яку книжку читали на літературі, як пройшла екскурсія до музею, чому вчитель англійської мови задав таке велике завдання. Важливо вислухати та похвалити дитину, однак не за оцінку, не за цифру в щоденнику, а за прагнення, за спробу, навіть якщо вона неуспішна, за старання: «Ти в мене така старанна, я бачила, як ти вчора три години вчила вірш». Учити дитину, що в житті важливі не лише перемоги, але й невдачі, бо це чудовий спосіб дізнатися про свої слабкі сторони і зрозуміти, над чим ще потрібно працювати;

5) коли батьки платять за оцінки, то створюється нездорова мотивація в дитини до «хорошого» навчання. «Хороша» оцінка не приносить радості досягнення, а має виключно грошовий еквівалент. Дитина вчиться заради грошей, а не для отримання задоволення від пізнання нового.

Психотравматичним є стимулювання дітей до «хорошого» навчання через заборону спілкування із друзями, рідними. Спілкування – це потреба кожної людини. Коли батьки формують у дитини настанову, що вона може спілкуватися лише тоді, коли вчиться добре, це може викликати переживання страху: «буду невдахою – не буду нікому потрібна». Неуспіх у навчанні не має блокувати природні потреби, задоволення яких є важливим у розвитку дитини (потреби в їжі («Погано вчишся – жодних цукерок»), у сні («Не ляжеш спати, доки не вивчиш»), у любові («Ти не заслуговуєш на мою любов, дурень»), у спілкуванні («Отримаєш добру оцінку – підеш грати із друзями»), у безпеці («Будеш погано вчитися – віддам циганам»));

6) якщо батьки схильні надавати дуже велике значення будь-якій оцінці дитини, то в неї може скластися відчуття, що її люблять лише за «хороші» оцінки, якщо отримала «погану» – батьки вже не будуть її любити. У дитини з'являється залежність між оцінкою та почуттям любові батьків до неї. Дитина зростає тривожною, внутрішньо напруженою, із заниженою самооцінкою, невпевненою в собі, має страх перед невдачами, боїться не виправдати очікувань батьків, що призводить до невротичного стану дитини. Дорослим важливо дати можливість усвідомити дитині: «Шкільна оцінка – це просто інструмент для виміру твого рівня знань, навиків у певному предметі. Оцінка показує, наскільки ти просунулась у вивченні та скільки ще потрібно зробити. Оцінка не оцінює тебе як особистість, і моя любов до тебе не залежить від шкільної оцінки. Не оцінка визначає твої успіхи і невдачі, а твоя здатність ставити перед собою цілі, вчитися на помилках»;

7) дитина може засвоїти настанову батьків: як вона вчиться, так і складеться її подальше життя. Якщо дитина вчиться «погано», то може вирішити, що вже не може щось змінити, чогось досягти в житті. Якщо вчиться «відмінно», то в майбутньому будь-яка невдача буде стресом, вона не готова до такої ситуації – вона була кращим учнем, вчилася лише на високі оцінки – і невдача. Головне, щоби самі дорослі не ставилися однозначно до шкільної успішності, розуміючи, що школа розвиває базові навички, які будуть необхідними в майбутньому. Наприклад, одна з таких навичок – впевнено досягати соціального успіху і по-філософському ставитися до ситуацій неуспіху;

8) оцінка не відображає зусиль учня. Відомо, що одному школяру «шість балів» дістається великою працею, а іншому – «десять балів» без зусиль. З оцінки цих зусиль не видно. Якщо дорослі (батьки, учителі) бачать індивідуальну роботу, докладені зусилля дитини, то важливо похвалити дитину за зусилля. Якщо дитина витратила півдня для того, щоби навчитися малювати кішку, перевела весь папір, але в результаті кішка

більше схожа на диван, то не варто оцінювати результат, оцінити важливо сам процес;

9) оцінка не показує внутрішніх переживань дитини через сімейні обставини. Потрібно помітити зміни в поведінці дитини і в навчанні, щоби встановити зв'язок із сімейною ситуацією. Наприклад, дитина переживає розлучення батьків (народження ще однієї дитини в сім'ї, батьки виїхали на заробітки, з'явився вітчим, дитина-переселенець тощо), тому вона стала емоційно нестабільною, плаксивою, імпульсивною, неухважною в навчанні тощо. У таких ситуаціях бажано лояльно ставитися до емоційного стану дитини, оцінювати дитину з урахуванням її внутрішнього нестабільного самовідчуття. Батькам варто звернутися до психолога;

10) якщо дитина пропустила певний об'єм шкільного матеріалу через хворобу або інше, то подальший матеріал їй важко зрозуміти, отже, вона отримує «погані» оцінки, порушує дисципліну, бо нічого не розуміє і не цікаво. Важливо, щоби учителі та батьки пояснили дитині матеріал, який був пропущений;

11) відсутність покарань за «погану» оцінку. Добрі стосунки з дитиною важливіші за шкільні оцінки. Важливо дитині пояснити зв'язок між оцінкою та якістю виконання завдання. Самостійно дитині важко виокремити критерії оцінювання своєї роботи. Якщо оцінка низька, дитині не потрібно докоряти, а необхідно проаналізувати, чому робота оцінена низько, які труднощі виникли, обов'язково підбадьорити дитину, намітити план виправлення оцінки. Підкреслимо, що не обов'язково в щоденнику мають бути лише 10–11–12 балів, тому що максимум оцінки для кожної дитини свій.

Отже, завдання дорослого – дати дитині зрозуміти, що оцінка не головне в житті. Одна історія, коли дитина постійно отримує інформацію від навколишнього світу: «Ми знаємо, як правильно треба діяти, знаємо всі правильні відповіді, і тебе навчимо», інша ж – вчитися самостійно вирішувати, відкривати свій власний інтерес, слідувати йому, знаходити неочікувані шляхи і рішення (про які вчитель може не здогадуватися). Відкрити те, що урок може бути цікавим сам собою незалежно від того, як тебе оцінюють, – це непросто. Особливо, якщо головним стимулом є оцінка. Доктор педагогічних наук Д. Філоненко зазначає: «Хороші школи – ті, в які діти хочуть ходити, вони прагнуть отримувати нові знання і тягнуть руки на уроках навіть у старших класах. Секрет успіху таких шкіл – відсутність примусу. Якщо дитина не буде боятися отримати погану оцінку або викликати обурення вчителів, це зробить її вільною, розкутою, впевненою у своїх силах і здібностях людиною. Така дитина виросте повноцінним дорослим».

Психологи знову і знову ставлять запитання: «Для чого оцінка?». Якщо це – зворотній зв'язок, то простіше дати його на словах, пояснити, найти разом помилки, запропонувати шляхи до виправлення, розуміння. Тому, можливо, для перевірки знань будуть використовуватися стандартизовані тести за предметами, як у канадських школах. Або взагалі скасують оцінки, як у шведських школах. Можливо, через деякий проміжок часу учень побачить у зошиті замість оцінки вислови: «Дуже старався» або «Надзвичайно працюючий», «Я вірю в тебе», які будуть сприяти розвитку впевненості в собі, ініціативності, активності, наполегливості, цілеспрямованості, самостійності, підвищенню самооцінки та розвитку почуття гідності дитини.

Література:

1. Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики: в 20 книгах. Книга 4 : Об оценках. Москва : Амрита-Русь ; Свет, 2015. 368 с.
2. Ананьев Б. Психология педагогической оценки. Избранные психологические труды: в 2-х т. / Б. Ананьев. Т. 2 / под ред. А. Бодалева, Б. Ломова, Н. Кузьминой. Москва, 1980. 286 с.
3. Богуславский М. Отметка и оценка знаний. Завуч. 2004. № 6. С. 17–21.
4. Выготский Л. Педагогическая психология. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 533 с.
5. Дробинская А. Школьные трудности «нестандартных» детей. Москва, 2001. 144 с.
6. Мікуліна О., Чуб Н. Від принципу жолудя до ефекту бабусі, або як розпізнати талант. justTEEN. 2013. № 4. С. 21.

Rudenko I. M. Psychological characteristics of the assessment of pupils' knowledge

The article deals with the issue of evaluating the educational activities of schoolchildren. It is shown that evaluation plays both positive and negative role in the process of education of the child. The positive aspect of the assessment is that adults see difficulties in the study of school subjects by the child. Positive assessment serves as an incentive for further study of the material. Getting a good assessment satisfies the need for praise and love from parents and teachers. The negative side is that the assessments focus on the power of adults. Assessments began to identify with the child's personality. Assessments became the main means of communication between the school and the family. The assessment was a currency note. The article emphasizes that the desire of the pupil to get a good assessment (and avoid negative ones) gradually becomes very strong motivation among other motivations. The assessment begins to dominate the schoolchild's own learning interests. The child learns not to fit in with himself or herself, his or her inner self. Pupils correspond to the views of the textbook, teachers and parents. The article describes an experiment in which researchers have proved that the assessment is influenced by the teacher's perception of the child.

The author analyzed the psychological reasons for good and bad assessments; congenital abilities of the pupil; effect of obedient behavior; absence of a certain amount of educational material by a child, and the next one is difficult to understand; psychotraumatic family circumstances; "excellent pupil complex"; specific disorders (dysgraphia, dyslexia). In the article it is underlined that speech violations in younger schoolchildren are frequent, one of them is a violation of written speech, dysgraphia. Such pupils make a lot of mistakes in written works. They need constant training with a speech therapist. The article also analyzes the unfavorable consequences of pupils' assessment: comparison with other children; requirements and expectations of adults contradict the abilities of the child; punishment for assessment and other.

Key words: assessment, development, pupil, idol, learning interests, need for praise, punishment.